
प्रकरण पहिले : भूमिका

(भूमिका, विषयाचे महत्त्व, पूर्वाभ्यासाचे

स्वल्प, हा विषय अभ्यासासाठी का

निवडला प्रस्तुत अभ्यासाची दिशा)

प्रकरण बहिरे

भूमिका, (विषयाचे महत्त्व पूर्वाभ्यासाचे स्वस्म, हा विषय

अभ्यासासाठी का निवडला प्रस्तुत अभ्यासाची दिशा

भूमिका:

सद्य स्थितीत मराठी वाङ्मयात काव्याचे दालन संवन्नतेने भरलेले आहे. परंतु मराठी काव्याचा ओघ हा दुयडीने वहात असताना मराठी कथाकाव्याचा उगम वहाणे गरजेचे आहे आणि म्हणूनच मराठी साहित्यातील आय कथाकाव्य आणि त्याची निर्माती ही कोण असावी, त्या कथाकाव्याचे स्वस्म काय असावे, त्याची प्रेरणा काय असावी, त्या कथा काव्याची आशय आणि अभिव्यक्ती कोणत्या स्वस्माची असावी, हे वहाणे गरजेचे होते आणि म्हणूनच त्याचा अभ्यास करत असताना सद्य स्थितीत तरी महदंबा हीच मराठीतील आय कवयित्री आहे आणि तिचे धडे हे मराठीतील आय कथाकाव्य आहे हे आज तरी निर्विवाद सिद्ध झाले आहे.

मराठी कथाकाव्याचा आणि आय कवयित्रीचा शोध घेत असताना आय मराठी कवयित्री म्हणून जिचा विशेषत्वाने गौरव केला जातो, ती महदाईसा र्क महदंबा ही महानुभावपंथाने मराठीला दिलेली सर्वांत मोठी देणगी आहे. तिचे व्यक्तिमत्त्व हे अनन्य साधारण असे आहे. अखंड जागृतता, विलक्षण बुद्धीमत्ता, चौकस आणि लौकिक प्रतिमा लाभलेली ही महदंबा तिच्या सर्वांगीण साहित्याचा चिकित्सक अभ्यास करावा, हा या प्रबंधासाठीमागचा प्रमुख हेतू आहे.

अशा या आय मराठी कवयित्रीचे स्वतंत्र असे चरित्र आणि तिचे वाङ्मय कुठेही एकत्रित स्वस्मात आढळत नाही हे संपूर्ण साहित्य महानुभाव पंथाच्या साहित्यात सर्वत्र विखुरलेले आहे. हस्तलिखिते मूळ प्रतीत साधार कोठेही सापडत नाहीत. अशी ही मराठी साहित्यातील आय कवयित्री

आणि तिचे साहित्य एकत्रित स्वस्मात निर्विवाद व चिकित्सकपणे मराठी वाचकासमोर यावे आणि याहीपेक्षा अतिशय समर्थपणे तिच्या वाङ्मयाची वाचकांना ओळख व्हावी त्या साहित्याचा चिकित्सक अभ्यास व्हावा. तत्कालीन समाज चित्रण आज मितीला वाचकासमोर यावे, त्या काळातील रूढी, परंपरा, लग्नाच्या पध्दती त्यातील मानसन्मान याची ओळख मराठी वाचकाला व्हावी, तत्कालातील काव्याची वृत्तबध्दता, शब्द सौंदर्य, आशय सौंदर्य या सर्वांची ओळख या अभ्यासातून करून देणे महत्त्वाचे आहे आणि म्हणून हा प्रबंधाचा विषय माझ्या मते मला महत्त्वाचा वाटतो.

यापूर्वी मराठी साहित्यात वा. ना. देशपांडे, सुहासिनी इलेंकर, ज. र. आजगांवकर, वि. भि. कोलते, डॉ. कसंत स. जोशी, मुकुंद नारायण भिडे, इंदूमती शोवडे, उषा देशमुख इत्यादी साहित्यिकांनी व विचारवंतांनी या महदंबेच्या साहित्याचा अभ्यास केला आहे. परंतु माझ्या मते हे सारे संक्रीत साहित्य आहे या साहित्याचा व्हावा तितका चिकित्सक आणि संशोधक पध्दतीने व्हावा तितका अभ्यास झालेला नाही.

तर अशी ज्ञानसंपन्न, चरित्रसंपन्न, प्रतिभा संपन्न, चर्चक, जिज्ञासक, कवयित्री महदंबा, तिचा कालखंड तिचा जन्म मृत्यू तिचे नातेवाईक, महानुभाव पंथातील तिचे स्थान, तिची पंथनिष्ठा, तिच्या स्वभावाचे पैलू, तिची गुरुनिष्ठा आणि तिचे वाङ्मय या साऱ्याची ओळख वर्तमान आणि भविष्यकालीन पिढ्यांना व्हावी, त्याचबरोबर तेराव्या शतकातील समाजव्यवस्था आणि यादवांचा कालखंड, त्यांची राज्यपध्दती व महानुभावपंथ याचाही परिचय व्हावा म्हणून या प्रस्तुत विषयाची मी निवड केली.

प्रस्तुत लघुप्रबंधात मी माझी मांडलेली काही मते ही पूर्णपणे वेगळी नसतीलही. वरवर या प्रबंधाचे वाचन करता हे संकलन आहे असेही

वाटते व तसे असेलही. या एम्. फिन्. पदवीसाठी मी तयार केलेला हा लघुप्रबंध सर्वांथाने श्रेष्ठत्वाला पोहोचलाही नसेल परंतु माझ्या या शोधप्रबंधात मी माझा जो स्वतंत्र विचार मांडला आहे. तो मात्र माझे वेगळेपण म्हणून नक्की प्रत्ययाला येईल यात शंका नाही. या प्रबंधात जे जे मला संदर्भांथ वाचनासाठी मिळाले त्या आधारावर मी महदंबेचे यथासांग चरित्र चित्रित केले आहे. जे इतरत्र कुठेही एकत्रित स्वरूपात पहावयास मिळत नाही. त्याचबरोबर महानुभावपंथाची संपूर्ण पूर्वप्रिठिका त्यातील आम्नाय पंथ नामकरण चर्चा यावर यथासांग माहिती मी मांडलेली आहे यात माझे स्वतंत्र असे वेगळेपण आले नसेल, परंतु विद्युरलेली (सार्थ) माहिती मी एकत्रित करण्याचा सार्थ प्रयत्न केला आहे. महदंबेचे संपूर्ण महानुभावपंथीय साहित्यात विद्युरलेले तिचे वाङ्मय मी येथे साधार रेखाटलेले आहे. यासाठी मला जरूर ती शोध घोज्मही हस्तलिखिते उपलब्ध झालेली नाहीत परंतु जे जे साहित्य (मात्र) मिळाले, त्यातून मी अत्यंत चोखांदळपणे सर्वकृता येथे संस्क्रित केले आहे. त्यात गर्भकांडाच्या एक दोन ओव्या आहेत. महदंबेची अप्रकाशित असणारी, तिने लिहिलेली चक्रधरांची आरती मी येथे संस्क्रित केली आहे. त्याचबरोबर महदंबेच्या वाङ्मयातून प्रत्ययाला आलेले समाजचित्राण, भाषासौंदर्य, व्याकरण यांचाही मी येथे (सार्थ) अभ्यास मांडला आहे. आणि म्हणूनच माझा हा प्रबंधविचार जरी संकलनात्मक झाला असला तरीही पुढील अभ्यासकासाठी मी या विचारांचे हे बीज वाचकांच्या मनांत रुजवत आहे. आणि त्याचमुळे भविष्यकाळात हे अंकुरणारे विचाराचे रोपटे पुढील पिढ्यांना नक्कीच आव्हानात्मक ठरेल यात शंकाच नाही.

त्याचबरोबर या शोधप्रबंधात महदंबेच्या असणाऱ्या गर्भकांडाच्या ओव्या मी येथे संस्क्रित करून परिशिष्टात जोडलेल्या आहेत. वाचकांना त्या नक्कीच भविष्यकालीन प्राचीन वाङ्मयाच्या अभ्यासासाठी उपयोगी ठरतील आणि त्या मुळेच भविष्यकाळातील अभ्यासकांना त्या प्रेरणात्मक होतील असा मला विश्वास वाटतो.